

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.10823553>

ISMOILXON FAQIRIY O‘ZBEK ADABIYOTIDA YANGI VA YORQIN IJODKOR

Yakubova Safiya Hamdamovna

Sharof Rashidov nomidagi SamDu Urgut filiali
Pedagogika va tillarni fakulteti o‘qitish assistenti

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Faqiriy ijodi adabiyotda yangilik kasb etishi. U zotning merosi orifona mazmuni, oshiqona ruhi bilan mustamlaka davri o‘zbek adabiyotidagi mudhish bo‘shliqni to‘ldirib turganligi. XIX asr oxiri XX asr boshlarida ham Shahrisabzda tug‘ilib, shu yerda umrguzaronlik qilgan bir necha shoirlar, adibu fozillar bo‘lgan. Ular sirasiga Mirzo Umrboqiy Shahrisabziy-Samarqandiy (1878-1957), Fayzullohxo‘ja Ravnaqiy (1892-1978), Ismoilxon Faqiriy-Shahrisabziy singari fozilu ijodkorlar bo‘lgan. Bu adiblar ichida Ismoilxon Faqiriy adabiy merosi muhim ahamiyatga egaligi va uning ijod namunalari adabiyot ahliga yetib borishi haqida so‘z yuritilgan.

Kalit so‘zlar: *yombi ijodkor, o‘roh, orifona mazmuni, oshiqona ruh, ma‘rifiy she‘riyat, devon adabiyoti, sohibi devon, bayoz tushunchasi.*

Якубова Сафия Хамдамовна

Филиал СамДу Ургут имени
Шарофа Рашидова
ассистент факультета педагогики и языков.

АННОТАЦИЯ

В данной статье творчество Фахири является новинкой в литературе, а его наследие своим орифонным содержанием и романтическим духом заполняет страшную брешь в узбекской литературе колониального периода. В конце 19-го и начале 20-го веков в Шахрисабзе родились и жили здесь несколько поэтов и писателей. Среди них добродетельными художниками были Мирза Умрбаки Шахрисабзи-Самарканди (1878-1957), Файзуллахходжа Равнаки (1892-1978), Исмаилхан Факири-Шахрисабзи и др. Среди этих писателей говорят, что литературное наследие Исмаила Хана Факири важно и что примеры его произведений дойдут до литературных людей.

Ключевые слова: создатель, значение орифоны, романтический дух, просветительская поэзия, деванская литература, владелец девана, концепция баяза.

Yakubova Safiya Khamdamovna,

Branch of SamDu Urgut named after

Sharof Rashidov

assistant at the Faculty of Pedagogy and Languages

safiyayakubova1231@gmail.com

ABSTRACT

In this article, Fakhiri's work is a novelty in literature, and his legacy, with its oriphonic content and romantic spirit, fills a terrible gap in Uzbek literature of the colonial period. At the end of the 19th and beginning of the 20th centuries, several poets and writers were born and lived here in Shakhrisabz. Among them, virtuous artists were Mirza Umrbaqi Shakhrisabzi-Samarkandi (1878-1957), Faizullahkhoja Ravnaki (1892-1978), Ismailkhan Fakiri-Shakhrisabzi and others. Among these writers they say that the literary heritage of Ismail Khan Faqiri is important and that examples of his works will reach literary people.

Key words: creator, meaning of oriphon, romantic spirit, educational poetry, Devan literature, owner of the devan, concept of bayaz.

Faqiriy ijodi adabiyotda chinakam kashfiyotdir. U zotning merosi orifona mazmuni, oshiqona ruhi bilan mustamlaka davri o'zbek adabiyotidagi mudhish bo'shliqni to'ldirib turadi.

Faqiriy hazratlari o'tgan asrda yashab ijod etgan bo'lsalarda, u zotning nomi va ijodi, Alloh taoloning inoyati ila istiqlol davrida yuzaga chiqdi. Sho'ro siyosatdonlari mumtoz shoirni xalqdan yashira olmadilar.

Shoir nomi davlat miqyosida ilk marta Shahrisabzning 2700- yilligiga bag'ishlangan anjumanida O'zbekiston birinchi Prezidenti tomonidan tilga olindi. Darhaqiqat, doktor, professor Shodmon Vohidov hamda yosh olim, adibning nabirasi Mas'udxon Ismoilning say'u g'ayratlari bilan Faqiriy nomi jahon qomuslariga kirgan edi. Bu ma'noda Faqiriy ularning kashfiyoti deb aytsak xato bo'lmas. So'nggi yillarda barcha fanlar qatori adabiyot sohasiga ham alohida e'tibor berilib kelinmoqda. XX asr o'zbek ma'rifiy she'riyatining yombi ijodkori, devon adabiyotining kamtar vakili, alloma va shayx, Naqshbandiya tariqati murshidi komili, Payg'ambar avlodi, zokir, ijodkor, shokir va sobir so'z san'atkori, Faqiriy-Shahrisabziy hazratlari o'zlarining bayozu g'azaliyotlari bilan adabiyotimizga yangitdan kirib kelmoqdalar.

Dunyoning hamma joyida davlat rahbari biror ijodkor allomaga e'tibor ko'rsatsa, bu uning xalq orasida izzat-e'tibor topishiga sabab bo'ladi. Birinchi prezident iltifotidan keyin Faqiriy vorislarining ko'ngli ko'tarildi va adibning boy ijodi faolroq o'rganila boshlandi. Xususan professor Shodmon Vohidov hamda yosh olim, adibning nabirasi Mas'udxon Ismoililarning ushbu adib haqida ko'plab ma'lumotlar ijodiga doir bir qancha ilmiy maqolalar bitishgan.

Faqiriy hazratlari biz o'rgangan Oybek, G'afur G'ulom, Shayxzoda, Habibiy kabi adiblarga zamondosh esalar-da, shayxligi, islomiy hayoti, ijodining ilohiy ma'rifatga asoslangani bois nomlari ham, ijodlari ham aslo yuzaga chiqmagan, adib ham bunga zinhor parvo qilmasdan: «Bizning hazfporaga ham bir xaridor topilarda», deb sabri jamil ko'rsatgan edilar.[1] Mana, Allohning lutfu -karami bilan adib ijodiga xaridor topildi. Istiqloq zamon u zotning merosiga talabgor chiqdi. Ko'zlar ko'nikkan tog'lar orasida yam-yashil, pokiza bir cho'qqi paydo bo'ldi. Adib ijodiga qiziqishlar adabiyotshunoslar orasida ham ko'payib bormoqda.

Albatta har qanday adabiyot sohasida qalam tebratgan ijodkorning ismu-nasablari va taxalluslari o'quvchini befarq qoldirmaydi deb hisoblasak bo'ladi.[6] To'liq ismlari - Ismoilxon ibn Ibrohim Xoja ibn Hidoyatulloh ibn Mirzo Kalon Abdulaziz Xojai Shahrizabziy.[11] Ushbu ma'lumotlar ularning nabiralari Mas'udxon Ismoiliy qo'llaridagi ma'lumotlar asosida yaratilgan devon va bayozlardan olingani asosli albatta.

Taxalluslari Faqiriy-Shahrizabziy; she'rlarida Faqiriy, Faqir shakllarida ham keladi. Xalili Ixvon taxalluslari ham bo'lib, bu nomni tog'alari shoir Hone Shukrulloh Xoja qo'yganlar va undan shoirning tavallud tarixlarini chiqarganlar. Abjad hisobida bu taxallus raqamlaridan hijriy 1328-yil chiqadi.[1],

Toshkentda shoir Habibiy bilan ko'rishganlarida " Faqiriy " taxallusi zamon mafkurasiga to'g'ri kelmasligini o'ylab, u zotga Xaliliy degan taxallus tanlab beradilar.[3] Faqiriy esa hurmat yuzasidan, bu taxallusda bir she'r yozib, uni Habibiyga bag'ishlaydilar. Shundan so'ng yana "Faqiriy " taxalluslariga sodiq qoladilar.[8]

Ismoilxon Faqiriy milodiy 1910-yil, hijriy 1328-yilda Shahrizabzda tavallud topdilar. Uch yoshda otalaridan, to'rt yoshda ustoz bobolaridan judo bo'lib, avval onalari, keyin tog'alari tarbiyatlarida kamol topib, ilm-ma'rifat sohibi bo'ladilar. Adib 1980-yilda hozirgi Qashqadaryo viloyati, Kitob tumani, Sariosiyo qishlog'ida vafot etdilar.[11] Avlodlari hozirgi vaqtda mazkur manzilda yashaydilar.

Faqiriy hazratlarining tug'ilib o'sgan vatanlari Markaziy Osiyoning qadimiy ilmfan o'choqlaridan bo'lmish Shahrizabz shahridir.

Nomlaridagi "Shahrizabziy" degai ilova maxsus shoirona taxallus emas, balki mazkur Vatanga mansublik guvohnomasidir, Faqiriy hazratlarining tug'ilib o'sgan

vatanlari Markaziy Osiyoning qadimiy ilm-fan o'choqlaridan bo'lmish Shahrisabz shahridir. Shahrisabz Rusiya bosqinidan keyin ham to 1917-yillargacha o'z ma'rifiy mavqeini saqlab kelgan.[2] Undan so'ng maktab-madrasalar rasman yo'qotilgan bo'lsa-da, sayyidlar va tariqat mansublari yurti sifatida shu kungacha o'z e'tiborini yo'qotmagan. Mustamlaka davrida Faqiriy, Ravnaqiy, Maxdum Hamidiy, shoir Qone' singari shayx va alloma-ijodkorlarning yashagani bunga dalildir.[12]

Shahrisabzda necha-necha ulug' zotlar o'tgan, ammo u tarixda Sohibqiron Amir Temur tug'ilib o'sgan yurt sifatida ham mashhurdir. Unda temuriylar dahmasi, aziz avliyolar marhadi, Amir Temurning jasadsiz maqbarasi mavjud. Shu bois shoir Shahrisabz xususidagi turkiy va forsiy she'rlarida o'z yurtlarini Sohibqiron nomi bilan ulug'laydilar. Bizni(ng) Vatan - joyi surur, aysh ila xalsi barcha hur, Ilmu ma'orif konidur, yo's dilda armon o'zgacha, deya shoir orzu-armonlari vatanda ilmu maorif ekanini izhor etadilar. Nomlaridagi "Shahrisabziy" degai ilova maxsus shoirona taxallus emas, balki mazkur Vatanga mansublik guvohtonomasidir,[6] Ismoilxon Faqiriy ilm-ma'rifatli, ziyoli, e'tiborli muftiy va qozilar avlodidandirlar. Shoirning bobolari Inoyatulloh Xoja O'roq ibn Mirzo Kaloni Shahrisabz muftiysi edilar. Otalari Ibrohim Xoja O'roq esa Shahrisabzda XV asrda Mirzo Ulug'bek qurdirgan Jome' masjidda imom-xatib, amir hukumatining shahar vakili (o'roh), madrasa rahbari bo'lganlar. 1914-yilda otalari vafot etgach, uch yashar Ismoilxon bobolari Inoyatulloh Xoja tarbiyatlarida qoladilar. Ul zot ham olamdan o'tgach, mehribon onalari to'rt-besh yashar o'g'lon tarbiyatlarida ulug' say'u g'ayrat ko'rsatib, uni maktabga berib, savodxon qiladilar. [3] Sho'rolar hukumati tuzilib, islomiy maktablar yopilgach, yana o'zlari ta'limni davom ettiradilar. Onalari ilm-ma'rifatli otinoyi bo'lib, Mahzuna taxallusi bilan she'rlar yozganlar. Faqiriy "Bayoz"lari debochasida onalarini ko'p ulug' ehtirom bilan zikr hiladilar. Ukalari Najmiddin Xoja Sho'rolar hukumati davrida qamalganida, zor qaqshagan onalarining iltimoslari bilan, volidalari nomidan bir musaddas bitganlar. Unda o'zlarining ham, onalarining ham sog'inchlari, dardu alamlari ifodalanadi. So'nggi bandga diqqat qilaylik:

Ey Fatsiriy, Hassa yolbor, Has O'zidur mesrubon,
 Bera olmas hech kim bu dardu saygudin omon.
 Bir taraerrum birla ozod etsa Xallotsi jahon,
 Qolmas erdi xasta ko'ngillarda hargiz ormon;
 G'am bila chun surati devordurman sog'inib,
 Ko'rmasa zor-u, vale nochordurman sog'inib...

Ismoilxon to‘qqiz yoshlarida Navoiyni o‘qiydigan bo‘ladilar. Bu hazil gap emas. Navoiyni tushunish uchun esa turkiy-o‘zbek tilini puxta bilish bilan birga, arab va fors lug‘atlaridan ham xabardor bo‘lmoq zarur. Shunga qaraganda, yosh Ismoilxon Fahiriy garchand o‘zlari: “nimi-nimkora”, “Savodxon” deb kamtarlik qilsalar-da, naqadar iste’dod va kamol sohibi ekanliklari anglashiladi.

XX asr Shahrisabz adabiy muhitini kuzatsangiz, mustamlaka siyosati balchig‘idan o‘zini muhofaza etgan, maddohlik va ta‘magirlikdan yiroq, pokiza bir adabiyot borlig‘ini ko‘rib, ko‘nglingiz o‘sadi. Faqiriy ham dovrug‘u dabdabaga, unvonu mansabga aslo qiziqmasdan, iymon-e‘tiqodda sobitqadam, mumtoz she‘riyatga sodiq yashaganlar, Zero, shoir yaxshi bilganlarki, hayot bugundan iborat emas. Zamonlar aylanadi. Vaqt o‘tishi bilan adib bilimlari va ijodga ishtiyoqlari ortib boradi. Faqiriy yosh bo‘la turib, Hoji Mirzo Hamiduddin Maxdum Hamidiy, tog‘alari Shukrulloh Xoja Hone’, bobolari Inoyatulloh Xoja O‘roh Jurmiy, Mullo Mirzo Fayzulloh Xoja Ravnahiy, Mirzo Umrbohiy-Shahrisabziy kabi ulug‘ insonlar qatori turadi desak mubolog‘a bo‘lmas.

So‘z ibtidosida “ma‘rifiy she‘riyat”, “devon adabiyoti” iboralarini qo‘lladik. Savol tug‘ilishi mumkinki, XX asrda mustamlaka iskanjasida O‘zbekistonda irfoniy she‘riyat bo‘lganmi? Devon adabiyoti qanday adabiyot?

Irfoniy ruh, ilohiy mazmun devon adabiyotining xos xususiyatlari bo‘lganidan, «devon adabiyoti» ta‘rifiga kirishsak.

Devon adabiyoti saroy adabiyoti yoki saroy shoirlari degan ma‘noda emas. Balki, tamoman aksinchadir. Devon adabiyoti XI asrda Movarounnahrda (bugungi O‘zbekiston zaminida) Qoraxoniylar davrida boshlangan, islomiy madaniyatdan bahra olgan, shu sababdan arab va fors adabiyotlaridan ta‘sir topgan islomiy adabiyotdir. Qur‘oni karim va hadisi sharif ma‘nolarini o‘ziga singdirgan bu mumtoz adabiyot «majoz haqiqatning ko‘prigidir» degan hadisi sharifga asoslanadi, ya‘ni majoz yo‘li bilan haqiqatni kuylaydi, majoziy muhabbatni bahona qilib, ilohiy ishqni tarannum etadi.

Faqiriy ana shunday adabiyotning so‘nggi zabardast vakillaridan biridirlar. “So‘nggi”deyishimizga sabab: sho‘rolar tuzumida islomiy ilm-ma‘rifat taqiqlanib, irfoniy she‘riyatga ham futur yetdi, hatto 30-40-50-yillarda aruz vaznida yozish man etildi, bora-bora devon adabiyoti deyarli barham topdi. Keyingi adabiyotdan irfoniy ma‘no qochdi, ilohiy ruh chekindi, oxirat g‘oyasi uzildi, jahon va asosan rus adabiyoti muhitida xalqchil-ommabop she‘riyat vujudga keldi. 60-yillar dagina:

“Ey munassid, sen g‘azalni ko‘hna deb kamsitmagil, Sevgi ham Odam atodin solgan insop sonida!” degan nidolar yangray boshladi va yangi alifbo asosida Erkin Vohidovning “Yoshlik devoni” paydo bo‘ldi.

“Devon” istilohining ma’nosi ko‘p. “Devon” avvalo aruz vaznida bitilgan va arab alifbosi asosida tartib berilgan g‘azallar to‘plamining nomidir: “Devoni Navoiy”, “Devoni Xoja Hofiz”, “Devoni Fuzuliy” kabi. Devon tuzishga muvaffaq bo‘lgan shoirlarni “Sohibi devon” deb ulug‘laydilar.

Davlat idorasi, mahkama, hukumat uyi ham devon deyiladiki, aytganimizdek, devon adabiyotining bunga aloqasi yo‘q.

Mumtoz adabiyotning hammasi devon adabiyoti bo‘lmasligi mumkin, lekin devon adabiyotining hammasi mumtoz, ya’ni o‘lmas adabiyotdir.

Unutmaslik lozimki, Faqiriy hazratlari avvalo murshid edilar va xalqning irshodi ul zotning zimmalarida edi. Bu maqom sabablidirki, shoir kamtarlik bilan o‘z kitoblarini bayoz deb ataganlar. Adib arab alifbosining barcha harflariga g‘azal tartib berilmaganini ko‘zda tutgan bo‘lishlari ham mumkin. Ammo biz kitobni o‘rganib chiqib, ul zotni “Sohibi devon” deb atashga jur‘at etdik

Devoni Faqiriy haqida so‘z borar ekan, bevosita uning bayozlarini eslamaslikni iloji yo‘qdur. Faqiriy bayozlari 1950-1965-yillarda tuzilgan bo‘lib, o‘zlari tanlab, saralab kiritgan she’rlardan iborat. Devon mumtoz nazm san’atining deyarli barcha turlaridan: g‘azal, muxammas, musaddas, musabba’, musamman, mustahzod, masnaviy, ruboiyyot va qit’alardan tarkib topgan. Kitobda tatabbu’ va tazminlar birmuncha bo‘lib, muvashshax va mutoyibotdan hazil she’rlardan ham holi emas. She’rlarning ko‘pi asl san’at namunalaridir.

Devon an’anasiga muvofiq, xuddi Navoiy, Fuzuliy va Nodiralalar kabi, Faqiriy ham o‘z devonlariga debocha bitganlar. Debochada matla mavjud bo‘lib, mehribon va rahmli Alloh ismi bilan boshlanib, Haq taologa hamdu sano aytish va hazrati Rasulullohga salovot keltirish bilan davom etadi. Unda shoirning qisqa hasbi hollari va dunyoda bir yodgor qoldi- rish ishtiyohlari yuksak odob va valiylarga xos xoksorlik bilan bayon etilgan. Ammo shoirning kamtarliklarida ham kuchli jasorat, yorqin iste’dod va yuksak ma’rifat nuri balqib turadi. Chunonchi, adib yozadilar:

«Toki o‘n besh va o‘n olti yoshlarimdan boshlab, shoirlar zumrasiga qo‘shulishga jiddiy harakat ko‘rguzgan bo‘lsam-da, bu ishga, birinchidan, bilimsizlik, va ikkinchidan, zamonamizni(ng) kundalik o‘zgarishlari natijasida she’r yozolmasdan va yozganlarim ham har joylarda beparvolik bilan solib va ba’zilari esa birodaroni kiromiylar talablariga muvofiq ularga yuborilib, qo‘limda bori ham juzdonga darida va jarida bo‘lub yotar edi...»

Bu qisqa so‘zda ko‘p ma’no va qismat manzaralari bor. Chunonchi, «*zamonaning kundalik o‘zgarishlari*», muallifning o‘z ta’birlari bilan aytganda, «*sho‘rolar hukumati tashkil topib, butun O‘zbekiston va Tojikiston va Buxoro tufroqlarida ham hukmronlik shevasini yurgizgani*»dir. Ya’ni, qadimiy madrasalar berkitilgan,

xalqning tarixini yo‘qotishga urinilgan, dahriylik saltanati o‘rnatilgan, mumtoz adabiyot tahqirlangan, ma‘rifatli iste‘dod sohiblari muvozanatini yo‘qotib, she‘r yozolmay qolgan.

Yillar o‘tib, shoir aytadilar: «Ammo ko‘nglimdan goxho shundog kechar erdiki, «Ey tan, san dunyoga kelib nima Ahli dunyo - siymu zar, ahli hunar - fazlu kamol.

Va bu ashyolarni(ng) o‘ziga yarasha xaridori ham topiladi. Chunonchi, Navoiy aytur:

Sarvu gulu lola xaridori bor,

Lek tikonning dagi bozori bor. Ya‘nikim har bir gulning o‘z xaridori bo‘lgani singari tikonning ham o‘z o‘rni borligi haqida alohida fikr yuritadilar. Shu o‘rinda bevosita Faqiriy hazratlarining ijodiga ham qiziqishlar ortgan.

Devon Alloh taoloning qudrati, san‘atini olqishlab, hamdu sanolar aytguvchi, Haq taoloning dargohiga yolborib munojot qilguvchi hamda sayyidi mursaliyn-hazrati Rasululloh alayhissalomga nat-hamd keltirguvchi g‘azallar bilan boshlanadi. Zotan, bu mumtoz devon adabiyotining odobu an‘anasidir.

Turkiyda aytilgan “Paydo”, “Yo Rab”, “Bo‘ldim” radifli hamda “Zulfing girihi” kabi g‘azallar, “Sun‘ung Sani...” mustahzodi, “Izlagil”, “Hasrat” kabi muxammaslar, forsiydagi “Chi shudi?” musaddasi va “Kunand” radifli tazmini musabba‘lari Faqiriy hazratlarining shoh asarlaridir.

Lutfiy, Fuzuliy, Hiloliy, Amiriy (Amir Umarxon), Furqat, Sayyid Ahmad Vasiliy, Gulshaniy, Mullo Orif Gulxaniy, Muxlis Namangoniy, Maxdum Hamidiy, Ulfat (Nusrat), Boqiy, Tufayliy Yusufxon To‘ra Dehlaviy kabi zotlarning mumtoz g‘azallariga bog‘langan turkiy va forsiy muxammaslar, Xoja Hofiz Sheroziy, Boborahim Mashrab baytlari asosida bitilgan tazminlar, tatabbu‘ va payravlar favqulodda san‘at durdonalaridir. Bular Faqiriy iste‘dodi, ilmu ma‘rifati, ishqu muhabbati izhoriga maydon va imkon ochgan.

Devon mundarijasining o‘ziga xos xususiyatlari quyidagilardir:

1. Alloh zikri va oxirat qayg‘usi.
2. Munojot ohanglari.
3. Mustabid tuzum manzaralari.
4. Vatanparvarlik tuyg‘ulari.
5. Ilm-fan va ma‘rifat tashviqi.

Faqiriy o‘zbek va fors tillarida ijod qilgan zullisonayn shoirdir. U zotning merosi orifona mazmuni, oshiqona ruhi bilan mustamlaka davri o‘zbek adabiyotidagi mudhish bo‘shliqni to‘ldirib turadi. Adibning merosi adabiyot sohasida o‘rganilishi lozim bo‘lgan yangidan - yangi mazmunli g‘azaliyotlari va purmano ijodi va devonlari kelajak avlod uchun ushbu sohada muhim manba bo‘lib xizmat qilsa ajabmas.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Kattaev K. *Maxdumi A'zam va Dahbed. Samarqand Sutdiyoni*, 1994. - B.73.
2. Faqiriy I., Homidov N. va boshqalar. *Avlodlar bayozi. - Toshkent A.Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti*, 1996.
3. Vohidov Sh. *Fakiriy // Sobiq Rossiya imperiyasi hududida islom. Ensiklopedik lug'at. 3-son. - Moskva: Sharq adabiyoti*, 2001. - S. 107-108.
4. Nosir Muhammad. *Nasaf va Kesh allomalari. Tazkira - Toshkent: G'afur g'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti*, 2001. - B. 49.
5. Vohidov. Sh, Erkinov.A, *Shahrisabzlik xattot va shoirlar //Ming yillar merosi Shahrisabz. 2700.-Toshkent "Sharq" nashriyot -matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati* 2002 B.126
6. Ismoilov M. *Faqiriy va Najotiy ijodiy faoliyatlarining Shahrisabz ilmiy-adabiy muhitida tutgan o'rni xususida // Shahrisabz shahrining jahon tarixida tutgan o'rni. Xalqaro ilmiy konferensiya maruzalari tezislari. - Toshkent: Fan*, 2002. – B. 143.
7. Vohidov Sh. *Les specificites paleographiques et codicologiques des fonds particuliers de Rawnaqi et Faqiri (Shahrisabz, O'zbekiston) // Manuscripta Orientalia. 9-jild №3 2003 yil sentyabr - s. 52-56.*
8. Mirzo Kenjabekov *Ilm o'rganu xat o'rganu odob o'rgan .Sohibi devoni Faqiriy hazratlari // "Ma'rifat" gazetasi ,2004yil ,28-yanvar*
9. Ismoilxon Faqiriy. *Intizoramkim ulam gardi firoqing sumlarin //Ma'rifat 2004 yil, 17-mart*
10. Ismoilxon Faqiriy. *Ahli duoni izlagil //Hidoyat. 2004. N4-b. 24-25*
11. Vohidov Sh., Ismoilov M. *Faqiriy olim, shoir va shayx // Moziydan sado. 2004 yil.- 4-son.*
12. Vohidov.Sh, Ismoilov .M // *O'zbekiston milliy ensiklopediyasi 2005.-B.213*
13. Mirzo Kenjabek. *Mumtoz shoir va komil shayx Fakiriy-Shaxrisabziy // Sino. - 2004 yil (tanasi). - № 15. - B. 44-51*
14. Hasanov A. *XVI-XIX asrlarda shaharsozlik va me'morchilik (Qashqadaryo vohasi misolida): Nomzodlik dissertatsiyasi. – T.: 2008. 200-b.*
15. Ko'charov J. *Qarshi shahrining XVIII asr ikkinchi yarmi XX asr boshlaridagi tarixidan. – Samarqand: 2008. 71-b.*
16. Ravshanov P. *Naxshab va Kesh tarixi manbalari. – Qarshi: Nasaf, 2005. 120-b*
17. Yakubava S.H. *American Journal of Scieneseand Humanitly Recearch. Comparative analysis of the interpresentation as a genre in travel novels in uzbek and world literature. <http://theusajournals.com/index.php/ajsshr/article/view/10152023.7.164>*
18. Yoqubova S. H. *Idea scientific journal. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7789626> Pretsedent birlik va Pretsident nom, ularni ng o'zbek lingvomadaniy jamiyatda qo'llanilishi. 2023, 23-39 bertar.*